

پنجابی لوک واراں وچ ماں دا کردار ”کال“ دا اک روپ

Abstracts:

Folk literature of Punjabi language is so rich. Especially women characters of folk Wars are literally present the sketch of Punjabi women. This article examines the historical and psychological aspects of Punjabi women through Folk Wars of Punjab.

Keywords: Women, Characters, Folk Wars, Historical, Psychological, Aspects.

کے وی وسیب دا ماضی اوہدے مستقبل اُتے باقی عوامل دی نسبت سبھ توں ودھ اثر انداز ہوندا۔ ماضی، تاریخ دیاں کتاباں وچ ہی نہیں ہوندا سگوں ایہ اپنیاں دکھو دکھ صورتاں وچ اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تائیں سفر کردا رہندا اے۔ ایہو ماضی فرد تے قوم دے آدم نوں بلوندا اے تے اوہناں نوں کجھ نہ کجھ کرن دی سکت دان کردا اے۔ ایہ اصول جد پنجابی وسیب اُتے لاگو کریئے تاں اک عجیب صورت حال نال واہ پیندا اے۔ اوہ ایہ کہ پنجاب دا ماضی کیہڑا اے؟ اوہ جیہڑا باہر لے دھاڑ وی اپنی دھونس نال لاگو کردے رہے یا اوہ جیہڑا اتھاویاں وسنیکاں نے ہنڈایا؟ دراوڑاں دے وسیب وچ جنی دی حاکمیت سی۔⁽¹⁾ جنی دی حاکمی خورے اوہدی تخلیقی سکت پاروں سی۔ کسے شے نوں تخلیق کرن لئی سچ، ترس، سوجھ، پریم، قربانی، عاجزی تے جوڑن والے گناں دی لوڑ ہوندا اے۔ ایہ گن قدرت ولوں ہی سوانی نوں ملے نیں۔ ایہو گن سماج دی مثبت اُساری لئی لوڑیندے نیں۔ ایہناں گناں پاروں ہی دراوڑاں نے سوانی نوں حاکم بنائی رکھیا۔ جیہدا فائدہ ایہ ہو یا کہ اوہناں دے وسیب نے ترقی دیاں اجیہاں منزلاں ملے کیتیاں جیہناں نوں ویکھ کے ہُن دا انسان وی اچھنچھے وچ پے جاندا اے۔

آریاواں وچ مرد دی حاکمی منی جاندی سی، مرد دی حاکمیت اوہدی طاقت پاروں سی۔⁽²⁾ ایہ طاقت زنانی دے گناں دی سانجھ تے رکھی پاروں دتی گئی سی۔ پر آریاواں نے ایس طاقت والے گن دی ورتوں اپنے لوبھ لئی کیتی۔ انج طاقت جیہڑی اک مثبت قدر سی اوس وچ منفی لوبھ دی وس رل گئی تے اوہ وسیب نوں اُسارن دی بجائے ڈھاون والی شے بن گئی۔ اج وی ایہو طاقت تے لوبھ دُنیا نوں تباہ کری آوندا اے۔ کیوں جو اج آریہ ہی نہیں پوری دنیا دے وسیب تے ہی مرداں دی حاکمی دا پھریرا لہردا پیا اے۔ مرداں نے جنی دے سہج، ترس، صوبھ، پریم تے جوڑن والے گناں تے اُسرے ہوئے وسیب اُتے ملن ماریا تاں کام، کرودھ، لوبھ، موہ تے ہنکار والے اوگناں تے اُساری کیتی۔ جدوں سوانی دی حاکمی سی اوس ویلے سارے جنیاں تے جنے سوانی دی تخلیقی قوت دی پوجا پاروتی، سرسوتی، شاردا، لکشمی وغیرہ دے روپ وچ کر دے سن۔ پر نر پردھاگی قائم ہون نال مرداں نوں ایہ وی وارے نہیں سی۔ اس لئی مرداں نے دیوی پوجا نوں ختم کرن دا ایہ طریقہ ایجاد کیتا کہ دیویاں دے ویاہ دیوتیاں نال کر دتے جاوے۔ پاروتی شو نال ویاہی گئی، سرسوتی برہماناں ویاہی گئی تے لکشمی ویشنو نال۔ ویاہ ہون نال نر بھارو ہویا تے ناری اڈھین من لئی گئی۔ برہمن پندتاں نے سوانی نوں دھرم دے اُچھاڑ پٹھ پرایا دھن کر گھکایا۔ ایس سبھ اڈنبر نے سوانی نوں کاوڑ دلوائی تے اوہدا اک نواں روپ ساہنے آیا ”کال“ والا روپ۔ سوانی دے اس روپ نوں پورے ہندوستان وچ پوجیا جاندا اے۔ کال دی پوجا اوہناں علاقیاں وچ بوہتی ہوندی جیہناں وچ درواڑ رھندے سن۔ ایہو کال پنجابی ڈھولیاں وچ تے پنجابی واراں وچ آوندی اے۔ لوک واراں وچ سورمیاں دیاں ماواں کال دا ہی روپ نیں۔ جیہڑیاں نر پردھان وسیب نوں اُلٹاؤن لئی اپنے جے نراں نوں ہی اگے کریندیاں نیں۔ کال کوئی دیوی نہیں سی، ایہ تاں سوانیاں دے دل وچ وسدی اوہ کاوڑ اے جیہڑی اوہناں نوں اپنی ورھیاں بدھی محنت دے ڈھیہہ جاوے پاروں ہوئی سی۔ ایہ کاوڑ ہر زمانے وچ رہی اج وی موجود اے۔ اسے گل نوں نجم حسین سید نے اپنے لفظاں وچ انج لکھیا اے:

پر اوہ ناردا نابر روپ وی اے ایہناں ساریاں روپاں دے پچھے
کھلوتا۔ ناردا ایہ نابر روپ باتشہی ویاہار نوں نہیں مندا۔ اپنے سرتے
دھرے بھار نوں سٹ گواوے ہی اوہدی ہوند دا ممول مڈا اے۔ پرایہ

نابر رُوپ اُٹھیا اے اچیت وچوں۔ ہزاراں ورھیاں دی دیڑ
 پیٹھوں۔ ایہ زہر قہر بن کے پھر دا اے بھرداری تے ملوانی دے اندر۔
 اندروں بھیندا اے اوہناں نوں۔ کال نوں سنگھار دی کوئی طلب نہیں
 نہ ای اولاد دی رتجھ اے، نہ گھر وساوں دی، وت وی اوہ اپنے زردی
 مہلی بن کے دن رات سنگھار کیتی رکھدی اے۔ (3)

سوانیاں دا ایہ پراسرار روپ واراں وچ ظاہر ہوندا اے۔ جتھے اوہ مرداں دی اُسے
 طاقت نوں ورت کے اوہناں دے نر پردھان سماج نوں ڈھاون دا اُپرا لا کردیاں نیں جیہڑی
 طاقت نے اوہناں نوں ادھین کیتا سی۔ پر اتھے وی سوانیاں دا ایہ گن ضرور اے کہ اوہ مظلوم دا
 ہی ساتھ دیندیاں ہوئیاں نظر آوندیاں نیں۔

پنجابی لوک شاعری وچ ”وار“ رچنا دا سسے لگ بھگ دسویں صدی عیسوی نیا
 جاندا اے۔ ایہ اوہ سسے سی جدوں تقریباً سارے شمالی ہندوستان وچ اک سانجھی زبان بولی جاندی
 سی۔ اوس سسے کیوں کہ اک طرح دی لسانی سانجھ پائی جاندی سی اس لئی اوس سسے دے رچے
 گئے ادب نوں وی شمالی ہندوستان (جس وچ پنجاب وی شامل اے) دا لوک ادب ہی سمجھنا
 چاہیدا اے۔ اس دور دی وار شاعری وچ سوانی دی دلیری تے بہادری دا بیان کیوں ہو یا اس
 بارے ڈاکٹر پریتم سنگھ جی دی رائے بہت اہم اے۔ اوہ لکھدے نیں:

سنسکرت، آپ بھرنش اتے پراکرت وچ بیر کاؤ جیونی شدگا راتے سدا
 چارک سکھیا دے ادھین سی۔ استری نوں کہانی پوری کرن لئی پیش
 کیتا جاندا سی۔ اصل وچ ساری بیرتا اوس دے گرد گھمدی ہے۔
 بہت سارے روپکاں اتے نکاراں نوں خوبصورت ڈھنگ نال لڑائی
 بیان کرن دی تھاں اُس دی سندر تا پرگٹ کرن لئی ورتیا گیا ہے،
 ڈنگل (راجستھان، سندھ تے پنجاب وچ بولی جاون والی اک پُرانی
 بولی) کووتا دا اس کووتا نالوں وڈا فرق ایہ ہے کہ اس وچ بیرتا دا کزتو
 ایہ ہے کہ اس وچ بیرتا دے کزتو کیول مرداں دے ناں نال ہی نہیں
 جوڑے گئے سگوں اس وچ استریاں نے وی بھاری گنتی وچ مہتو

پورن ناکاواں دے روپ وچ پرویش کیتا ہے جیویں پدماوتی، جواہر
 بائی، کرشنا گماری اتے کرناوتی۔ استریاں دے اس بھاگ نے کوتا
 دا روپ ہی بدل دتا ہے۔ اس وچ اوس دی سریرک سندر تا نہیں
 جیہڑی مہتو گرہن کردی ہے۔ سگوں ایہ اوس دی اندرلی دلیری جیہڑی
 اوس دے پتی جاں پتر دا حوصلہ بلند کردی ہے۔ (4)

ایہ اوہ خصوصیتاں نیں جیہڑیاں سانوں بعد وچ لکھیاں جاون والیاں پنجابی لوک
 واراں وچ خاص طور تے ہور کلاسیک واراں وچ عام طور تے ملدیاں نیں۔ جس ویلے عرباں،
 افغاناں، تُرکاں، ایرانیوں نے مُغلاں نے پنجاب نوں فتح کرن دیاں کوششاں کیتیاں اوس سے
 رن وچ اوہناں دا پالا راجپوتاناں نال پیا۔ راجپوتاناں دی بہادری نوں اوہناں نے گھلے دل نال
 منیا۔ ایہ بہادری راجپوتاناں نوں اوہناں دیاں ماواں، بھینیاں تے دھیاں توں ملدی آرہی سی۔
 جیہڑیاں اوہناں جت وچ برابر دیاں حصہ دار سن تے ہار دی صورت وچ جیوندیاں جی ستی ہو
 جاون نوں اک مذہبی رسم توں ودھ بہادری دی علامت سمجھدیاں سن۔ ایہ راجپوتاناں پنجابی وار
 کاری وچ وی لہو نوں گرماون والے بول بولدیاں نیں۔

اکبر بادشاہ نے جیمیل نوں سد کے اوہدی دھی دارشتہ منگیا۔ جیمیل دے انکار تے بادشاہ
 نے جنگ دی دھمکی دتی تے جنگ دیاں تیاریاں چھوہ دتیاں۔ جیمیل اپنے بھرا ”پھتے“ کول اپڑیا
 تے اوہنوں ساری حال حقیقت بیانی۔ جیمیل پھتتا آپس وچ جنگ دی سلاہ کر رہے نیں کہ اوہناں
 دے دربار دار برہمن آوند اے تے اوہناں نوں دسدا اے کہ اوہدی پتری وچ اوہناں دی ہار نظر آ
 رہی اے۔ برہمن دی پیش گوئی سُن کے دوہیں بھرا چپ کر گئے نیں۔ اوہناں دی چپ نوں ویکھ
 کے خود شاعر بولدا اے۔ شاعر دے بول وچ اوہ گھبراہٹ اے جیہڑی دوہاں بھراواں نوں ہے
 اک پاسے اوہ جنگ لڑن پاروں جذباتی نیں تے دوجے پاسے حقیقت ایہ ہے کہ اوہ اکبر دا مقابلہ
 نہیں کر سگدے۔ اسے دُپدھاتے پریشانی وچ اوہ چپ ہی نیں کہ اوہناں دی ماں ”کیسراں“
 اوہناں دی پریشانی نوں بہادری تے ہلا شیری دے بولاں نال انج مُکا وندی اے:

بولے ماتا کیسراں، سُن جیمیل دانے!

پتر! تہاڈے تے بادشاہ، دے ہوئے سخن دیوانے

تُسیں مہندی لالو، موت ہتھہ بخہ گانے

جنگ کرو بادشاہ نال، گلاں رہن جمانے (زمانے)

جیوندے دھی تُسیں نہ دیو، قسم دھرم ایمانے (5)

اس پوڑی وچ جیمیل پھتے دی ماں اوس ویلے بولی ہے جدوں اوہدے پتر برہمن دی پیش گوئی نوں سن کے چُپ رہے نیں۔ اوہناں دی ایہ چُپ اپنے آپ دی تے بادشاہ دی طاقت دے تولن لئی اے۔ اوہناں دی عقل ایہو کہندی اے کہ اپنے توں کئی گنا طاقتور دشمن نوں نہ چھیڑیا جاوے۔ ایہنوں عقلمندی دی کہیا جاسکدا اے پر اک سچ ایہ وی ہے کہ بز دلی عقلمندی دا بانا پاکے ہی آوندی اے۔ ماں اس گل نوں سمجھدی اے۔ اس لئی اوہنے اک پاسے ماڑی جیہی ٹوک کیتی ہے اوہناں دی مردانگی نوں ”تُسیں مہندی لالو“ کہہ کے۔ پنجاب وچ مرداں نوں مہندی لاون دا کہنا اوہناں نوں مہنہ مارنا ہوندا اے۔ ماں اوہناں دی چُپ نوں ویکھ کے مہنا مار رہی اے کہ بادشاہ دے لاؤ لشکر داٹن کے چُپ کر گئے جے تاں تُسیں مہندی لالو۔ ماں نے اوہناں نوں اک ہور بہت باریک گل اس پوڑی وچ سُجھائی ہے اوہ ایہ ہے کہ ”جیوندے دھی تُسیں نہ دیو، قسم دھرم ایمانے“ نر پردھانگی سماج وچ سوانی دا کوئی وی رُپ ہووے (ماں، دھی، بھین، سوانی یا مٹگ) اوہنوں مرد اپنی مالکی بیٹھ ہی رکھدے نیں۔ اوہناں دی مردانگی اوہناں نوں ایہ سمجھاندی ہے کہ جدوں وی زن، زر یا زمین دی راکھی لئی اپنی طاقت ازمانی ہووے تاں لڑائی سوانی دی ہوند نوں بچاؤن لئی نہیں سگوں اپنی ہٹھ تے مردانگی نوں بچاؤن لئی لڑنی اے۔ ایس گل نوں لوک ادب راہیں انج بیانیایا گیا جدوں برکلی نے رائے احمد خاں کھرل کولوں اوہدی گھوڑی مٹگی۔ اوس سے رائے احمد خاں جواب دیندا اے:

خان احمد آکھے، سُن انگریزا کھلیا،

بھوئیں، گھوڑیاں تے رتاں کسے نہ لکھ دیتاں (6)

اماں کیسراں اپنے پتراں وچ اوہیو کاوڑ بھردی اے جیہڑی نر پردھان سماج نے اوہناں وچ بھری ہوئی اے۔ پر اماں کیسراں دی کرنی تے سماج دی کرنی وچ فرق ایہ ہے کہ اوہ ایہ سبھ گُجھ اکبر دے ظلم والے حکم نوں ڈکن لئی اپنے پتراں نوں اگے ٹور رہی اے۔ ایہ جان کے وی کہ اوہناں مُڑ نہیں پرتتا۔ پر نر پردھان سماج آئے دن اک نواں اکبر جمد اے۔

جیمیل پھتے دی کہانی وچ بولدی اماں کیسراں جنگ وچ بھاگ نہیں لیندی پر جنگ نوں
بھڑکاون وچ اوہدا مُول بھاگ اے۔ انجے دا ہی اک کردار دُ لے دی وار وچ ’لدھی‘ دے
رُوپ وچ آؤندا اے۔ دُلا اپنے پیو فرید تے دادے ساندل دیاں قدماں تے ٹردا ہو یا اکبر
نوں ٹیکس نہیں دے رہیا۔ اُلٹا اکبر دے شاہی فرماں نوں کسے خاطر وچ لیائے بغیر اوہدے
امیراں تے تاجراں نوں لُٹدا اے۔ اوہدیاں ایہناں کماں توں تنگ آکے اکبر نے اپنی فوج گھلی۔
جس ویلے فوج اچڑی اوس ویلے دُلا پنڈ وچ نہیں سی سگوں اپنے مامے کول گیا سی۔ اکبر دی فوج
نے دُ لے دے پنڈ نوں تباہ کر دتا تے اوہدے گھر والیاں نوں قیدی بنا کے لئے ٹرے۔ دُ لے دی
قیدی ماں دُ لے نوں ایہ بول بولدی اے:

لدھی نے کُوکاں ماریاں، مار کے لمی ڈھاہ
پُتر گیاں سیں نانکے شہرنوں، اتے گھوڑی تے کاٹھیاں پا
وے تیری لے چلے پنڈی لُٹ کے، وچ ہاتھیاں دے ہودیاں پا
کیہ لئے بہیں گا مجلسے، کیہ رہسی آجگ تے ناں
تیریاں نوںہاں دھیاں لئے چلے، کیہ رہ گئی شرم حیا
مرزا چلیا ای باندھاں بنھ کے، داغ لا دتا راجپوتی نوں لا
جے توں بند راجپوت دی، مینوں باندھاں چھڑا کے دکھا
جمناتے مرجاونا، مرداں دے بول رہن سر جا (7)

دُ لے بھٹی تے جیمیل پھتے دی وار سیاسی نوعیت دیاں واراں نیں۔ اک اجیہی سیاسی لڑائی
دا ہنگارا سکھاں دے دور وچ وی ملدا اے۔ ملتان اُتے نواب مظفر خاں دی حاکمی اے۔ اوس
توں ملتان کھوہن لئی سکھ اپنیاں فوجاں چاڑھ لیائے نیں۔ مظفر خاں نے ایہناں دا مقابلہ پورے
زور نال کیتا اے۔ مظفر خاں نوں ہار ہون لگی تاں اک سوانی وی برقع پہن کے اوس نال لڑن
لگدی اے۔ اوس سوانی دی لڑائی دا نقشہ شاعر نے انجے اُلکیا اے:

بی بی پکڑ تلوار پہن برقعہ، باہر آئی، ماریاں تلواراں، منہ کسے نہ دکھایا
رتوں کی گنگ چلی، جیسے ساون دتیا ہلے، دے دانوں بھاگ چلے،
کال جوگاں گئی لرز آئیں (8)

استھے فیر شاعر نے ایس بی بی نوں کال آکھیا اے پر کال دے نال نال شاعر نے ایس بی بی نوں جوگن وی آکھیا اے۔ کال تے جوگن دا اکٹھا ذکر آیا اے۔ کال تے جوگن دیاں علامتاں پہلے وی پنجابی ادب وچ پرچلت نیں۔ دمودر نے اپنے قصے وچ جدوں ہیر دے آتن دا مقابلہ نورے سنبھل نال کروایا تاں اوس ہیر تے اوہدیاں سکھیاں نوں ”جوگنیاں“ آکھیا اے:

وگیاں تیغاں، اِدوں اُدوں، کبھی صفت اکھاہیں
 لو تھیاں جھڑن زمیں دے اُتے، رت لگے جنگھیں باہیں
 جوگنیاں رت پیون آئیاں، سس دھڑاں تے ناہیں
 آکھ دو مودر لال زمیں سبھ، التا جیویں وواہیں (9)

ایہناں جوگنیاں دی علامت نوں سمجھدیاں ہو یاں نجم حسین سید نے لکھیا اے:

دُوروں ملوک دسدیاں کڑیاں ہُن سنبھل راٹھاں واستے رت
 پیونیاں جوگنیاں تھی گئیاں ہن۔ جوگنیاں ماں دیوی کال (کالی)
 دیاں سپاہناں نیں۔ ایہہ اج دھرت ماں ولوں نویں زپر دھان ماکی
 نال ٹکر لین لئی پڑیں لتھیاں نیں۔ (10)

یعنی کال دی پوجا کرن والے جوگی تے جوگنیاں اوہدے سپاہی نیں۔ پر مظفر خان ولوں لڑن والی سوانی جوگن نہیں اے پر شاعر نے اوہنوں جوگن کیوں آکھیا؟ خورے شاعر نے اوہدی کرنی وچ اوہیورنگ ویکھیا اے جیہڑا سوانیاں نوں اُدم دیندا اے زپر دھاگی نوں اُلٹاؤن لئی۔ ایہ اُدم کسے دھرم دی لیہہ تے نہیں چلدا۔ جتھے وی کسے سوانی تے ظلم ہووے گا اوہدا کال رُوپ اوہنوں جاگرت کرے گا۔

سکھاں دے ظلم توں بعد ظلم دی اک گھور ہنیری جھلی جس دنیا دی سوچنی تے کرنی نوں اُکا بدل کے رکھ دتا۔ اس ہنیری نوں پنجاب وچ فرنگی تے سکے باندر آکھیا گیا اے۔ اس دور وچ پنجاب دا قبائلی نظام ٹٹ گیا تے انفرادی آزادی دے سوہنے نعرے پٹھ پنجاب نوں تروڑ مروڑ کے رکھ دتا گیا۔ اوہ انج کہ جاگیرداراں تے نویں اُبھر دے سرمایہ داراں دا آپس وچ موہ ودھیا تے اوہناں اکٹھ کر لیا۔ پنجاب وچ سرمایہ دار ہی جاگیردارن تے جاگیردار ہی سرمایہ دارن۔ اوہناں نوں انگریز حاکم دی پوری ہلاشیری حاصل سی۔ ماڑے وی اس ہلاشیری توں انجان نہیں

سن۔ کچھ علاقیاں وچ ایہناں دے خلاف باغیاں دے اکٹھ بنے تے پلے اتے دھاڑاں ہوندىاں رہیاں۔ ایہناں باغیاں وچوں ہی اک ”ملنگی“ اے۔ ملنگی دی سوانی نوں جاگیرداراں دیاں سوانیاں نے اک ماچھن کولوں مہنا مروایا تے اکھوایا کہ جے اوہ اپنا آٹا تندوری تے لیائی تاں چودھرا ناں اپنا آٹا تندوری تے نہیں لیاون گنیاں۔ ایہ ہتک والا سلوک نہ ”ملنگی“ دی سوانی کولوں برداشت ہویتے نہ ”ملنگی“ دی ماں کولوں۔ ملنگی دی ماں اپنی اس ہتک دا سُن کے ملنگی دی آنکھ انج جگاؤندی اے:

سُن کے کلیجہ میرا گیا پھٹ وے
جگ وچ بچیا مچا دے لٹ وے
”لاکھو“ والے چودھری نوں وڈھ سٹ وے
جگ وچ بچیا مچا دے لٹ وے
ڈاکو آہندے ہور تُوں بنا لئیں جٹ وے
جگ وچ بچیا مچا دے لٹ وے (11)

ماں دے اس ہاڑے نے ملنگی نوں اک نابر بنا ٹوریا۔ اجیہا نابر جیہڑا انگڑیاں کولوں کھوہ کے ماڑیاں وچ ونددا اے۔ جیہڑا انگریز سامراج لئی تے ڈردا پر چھاواں اے پر ماڑیاں کمیاں لئی ٹھنڈی چھاں۔ ملنگی نوں بناون وچ اوہدی ماں دا ایہ ہاڑا اہم اے۔ ملنگی دی ماں اندر سٹی اوہیو کال مڑ جاگ کھلوتی اے۔ اوس کال نے ملنگی نوں اک نواں روپ دان کیتا اے۔ اجیہا روپ جیہڑا لوک اچیت وچوں اُگھڑیا تے مڑ لوک اچیت وچ ہی سما گیا۔

انگریز دا زمانہ اے، انگریز اپنے وفاداراں نوں جاگیراں وندن دے نال نال ظلم دے نویں نویں طریقے سکھا رہیا سی۔ اوسے ویلے راوی دی ہٹھار ول دو پتیر احمد تے احمدی وی وسدے نیں احمد پنڈ دا چودھری بنیا تے اوس اپنی سرکار وانگ لوکائی تے ظلماں دا جھکھو جھلا دتا۔ احمد نے احمدی دی زمین تے قبضہ کیتا پر احمدی نے کوئی بدلہ نہ لیا۔ احمد ہور دلیر ہو گیا تے اوس سجھیا کہ اوہ سبھ گجھ کر سکا اے۔ اک دن احمد نوں کھوہ تے کانجن پاون لئی لکڑی دی لوڑ پئی تاں اوس احمدی دے گھر آگول بیری دا رُکھ پٹ لیا۔ اس رُکھ پٹھ احمدی دی ماں بہہ کے چرخہ کندی سی۔ اوہنوں بہوں دُکھ ہویا۔ اوس اپنے پتر احمدی نوں کہیا کہ جے توں نہ ہوندوں تاں مینوں گجھ دُکھ

نہ ہوندا جو میرا کوئی بدلہ لین والا نہیں اے۔ پر تیرے جیڈے جوان پتر دے ہوندیاں ہو یاں
وی جے کوئی میرا بدلہ نہ لوے تاں ماڑی گل اے۔ ایہ گل سُن کے احمدی نے ماں نوں کہیا مینوں
بتی دھاراں بخش۔ ماں نے خوش ہو کے پیار دتا، بتی دھاراں بخشیاں تے اوہنوں بدلہ لین لئی گھل
دتا۔ احمدی نے کہی دا اجیہا وار کہیتا کہ احمد دو ٹکڑے ہو گیا۔ اتھے احمدی دی ماں آن کے کہندی
اے:

ماں پئی آہدی اے: ڈاڈھیاں متھ کے چاٹو ریا پچڑا،
لُون نہ دیواں ہا مانگواں، کروڑیں تے لکھیں (12)

یعنی میں اپنا پتر بہت سوچ سمجھ کے اس راہ تے ٹوریا اے۔ جے کوئی بندہ عام حالات وچ
اودے جسم دا اک وال وی میرے کولوں لکھاں کروڑاں واری منگد اتاں میں نہ دیندی پر ایس
دشمن دے ظلم پاروں میں آپ اپنا پتر اس راہ تے ٹوریا اے۔
گوہ نال ویکھیا جاوے تاں کیسراں، لدھی تے احمدی دی ماں دا اکوڈھ اے تے ایس
ڈکھ دا اکوای اُپا اے۔ یعنی اوہ اپنے اپنے زمانے دے ظلم نوں مکا و لئی اپنی اندر لی کال سکت
نوں جگاؤندیاں نیں تے اپنے پتر بھینٹ دے کے گل دا بھلا کرن دا اُپرا لا کردیاں نیں۔ ایہ
تے اوہ ریکارڈ اے جیہڑا پیڑھیو پیڑھی لوکائی دیاں دلاں والیاں سلاں تے اُکریا رہیا۔ اے کئی
اجیہاں ہو رکیسراں تے لدھیاں دے پتر ایس نر پردھان سماج نوں مکا و لئی خوشی خوشی موت
دے گانے بنھ کے دار دی پینگھ جھوٹے ہوسن پر اوہناں دا ریکارڈ پوتھیاں وچ نہیں ملدا پر ضرور
اوہ پنجابیاں دے چت چیتے وچ رنج مچ گئے ہوئے نیں۔ اسے لئی پنجابی ماداں اج وی اپنے
پتراں نوں طاقت تے دلیری دیاں دعاواں و نیاں لوریاں دیندیاں نیں۔

حوالے:

- ☆ لیکچرار: گورنمنٹ کلیتہ البنات ایسوسی ایٹ کالج لاہور
- 1- علی عباس جلاپوری۔ خرد نامہ جلاپوری (لاہور: تخلیقات، 2000ء) 251
  - 2- علی عباس جلاپوری۔ روایات تمدن قدیم (لاہور: تخلیقات، 2002ء) 188
  - 3- نجم حسین سید۔ گل واردی (لاہور: سچیت، 2010) 25
  - 4- پریت سنگھ، ڈاکٹر۔ پنجابی ساہت وچ بیر کا ودا وکاس (پٹیالہ: بھاشا و بھاگ پنجاب، 1988) 33
  - 5- پیارا سنگھ پدم۔ پنجابی واراں (پٹیالہ: قلم مندر، 1980) 499
  - 6- شارب، پروفیسر۔ کنیں بندے (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1984) 244
  - 7- احمد سلیم۔ لوک واراں (اسلام آباد: نیشنل کونسل آف دی آرٹس، 1971ء) 52
  - 8- شوکت مغل۔ ملتان دیاں واراں (ملتان: سرانجی ادبی بورڈ، 2004) 56
  - 9- دمودر داس (مرتب آصف خاں)۔ ہیر دمودر (لاہور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1986) 60
  - 10- نجم حسین سید۔ اکتھ کہانی ہیر دمودر بارے کجھ گلاں (لاہور: سچیت کتاب گھر، 2005) 50
  - 11- اقبال اسد۔ پنجاب دے لچپال پٹر (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1986) 94
  - 12- شارب، پروفیسر۔ کنیں بندے (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1984) 278